

Mgr Grzegorz Wolak

Zasada dowolności formy złożenia oświadczenia woli

a autonomia woli podmiotów prawa cywilnego

Der Grundsatz der Freiheit der Willenserklärungsform
und die Willensautonomie der Zivilrechtssubjekte

I. UWAGI WSTĘPNE

Problematyka formy złożenia oświadczenia woli¹ uregulowana jest w sposób ogólny w kodeksie cywilnym w księdze pierwszej – Część ogólna (art. 73-81). Ponadto przepisy tego kodeksu w wielu miejscach pozostałych trzech ksiąg zastrzegają obowiązek zachowania formy szczególnej dla takich czy innych oświadczenia woli. Czynią tak też zresztą przepisy wielu innych aktów prawnych. Różne są przy tym sankcje niezachowania wymogów ustawy w tym zakresie². Wtedy rzecz jasna dla zrozumienia w pełni tych regulacji ustawowych niezbędne jest sięgnięcie do ogólnych przepisów w tej materii zawartych w księdze pierwszej kodeksu cywilnego. Regulacja ta – jak to można bez trudu wywnioskować ze zdania pierwszego – nie jest bardzo obszerna (stanowi ją wszak zaledwie kilka przepisów), jednakże w praktyce na

jej tle pojawiają się, co jakiś czas wątpliwości i niejasności wymagające „pochylenia się” nad nimi czy to ze strony doktryny, czy też Sądu Najwyższego, jak i Sądów Apelacyjnych³. Mało tego – czasami okazuje się też, że odkodowanie z określonego przepisu prawa z jaką formą szczególną mamy w nim do czynienia nie jest wcale rzeczą łatwą. Nierzadko trudności sprawia też ustalenie czy dla określonego oświadczenia woli ustawodawca zastrzegł formę szczególną, czy też wprost przeciwnie.

II. ZASADA DOWOLNOŚCI FORMY ZŁOŻENIA OŚWIADCZENIA WOLI – POJĘCIE

Punkt wyjścia do rozważań w zakresie problematyki formy czynności prawnych stanowią nie wzmiankowane wyżej przepisy art. 78-81 k.c., lecz przepis art. 60 k.c. statuujący zasadę

¹ Wbrew tytułowi działu III tytułu IV księgi I k.c. (Forma czynności prawnych) w rzeczywistości tylko ten istotny i nieodzowny (konieczny) element każdej czynności prawnej, bez którego ona nie istnieje, jakim jest oświadczenie woli, może być ujęty w określonej formie.

² Co do pojęcia formy szczególnej czynności prawnej oraz jej rodzajów zob. np. G. Wolak, *O formie czynności prawnych w ogólności*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2008, nr 3(4), s. 58-73.

³ Na marginesie sądy powszechne bardzo często korzystają z dorobku orzeczniczego SN czując się związane jego stanowiskiem nie tylko *auctoritate vi* (zob. moc wiążąca uchwały SN podjętej w konkretnej sprawie – art. 390 k.p.c.), co *vi auctoritatis*, tzn. mocą autorytetu, tej najwyższej krajowej instancji sądowej.

swobody formy czynności prawnej (oświadczenia woli) – tak zasada wyrażona w tymże przepisie kodeksu cywilnego określana jest przez większość doktryny. W doktrynie określa się ją też jako zasada swobody wyboru formy czynności prawnej⁴, zasada dowolności formy⁵ czynności prawnej (oświadczenia woli), zasada dowolności w wyrażaniu woli⁶, czy też zasada swobody co do sposobu wyrażenia woli⁷. Zdaniem autora niniejszego artykułu najwłaściwiej jest określać ją jako „zasada dowolności formy złożenia oświadczenia woli” względnie „zasada swobody formy złożenia oświadczenia woli”. W ten sposób podkreśla się przede wszystkim to, że dowolność czy też swoboda odnosi się do sposobu wyrażenia woli (złożenia oświadczenia woli) przez podmioty prawa cywilnego, a nie do czynności prawnej jako całości⁸. W dalszej części artykułu na określenie zasady wyrażonej w art. 60 k.c. używać będę dlatego właśnie określenia „zasada dowolności formy złożenia oświadczenia woli”.

Zgodnie z art. 60 k.c. z zastrzeżeniem wyjątków w ustawie przewidzianych wola osoby dokonującej czynności prawnej może być wyrażona przez każde zachowanie się tej osoby, które ujawnia jej wolę w sposób dostateczny, w tym również przez ujawnienie tej woli w postaci elektronicznej (oświadczenie woli). Zasada

wyrażona w tym przepisie oznacza, że z reguły do dokonania czynności prawnej nie trzeba posługiwać się określonymi przez przepisy prawa sposobami ujawnienia woli. Jeżeli ustawa bądź wola stron nie stanowi inaczej, dopuszczalne jest wyrażenie woli (złożenie oświadczenia woli) przy pomocy jakichkolwiek znaków, a więc nie tylko znaków słownych, tworzących język, byleby tylko w świetle przyjętych reguł znaczeniowych przejawiały one wolę wywołania określonych skutków prawnych. Przez znak należy rozumieć przy tym każdy „dostrzegalny układ rzeczy czy zjawisko spowodowane przez kogoś ze względu na to, iż jakieś wyrażenie ustanowione czy zwyczajowo ukształtowane reguły nakazują wiązać z takim układem rzeczy czy zjawiskiem myśli określonego rodzaju⁹. Znaki te, będące środkiem komunikacji interpersonalnej, podzielić można na znaki słowne tworzące język, którego reguły znaczeniowe mają charakter obiektywny i na znaki inne niż słowne (pozajęzykowe, pozawerbalne), które wymagają zawsze kontekstu sytuacyjnego. Określone zachowanie może bowiem z uwagi na dany układ sytuacyjny stanowić wyraz oświadczenia woli, podczas gdy w oderwaniu od tego kontekstu nie wyraża żadnego oświadczenia woli¹⁰. I tak np. umowę kupna książki można zawrzeć składając zamówienie pisemne czy

⁴ Tak np. B. Ziemianin, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Poznań 1999, s. 213; J. Mojak, [w:] T.A. Filipiak, J. Mojak, M. Nazar, E. Niezbecka, *Zarys prawa cywilnego*, Lublin 2006, s. 151.

⁵ Zob. H. Izdebski, M. Małek, *Kodeks cywilny a działalność gospodarcza. Komentarz, orzecznictwo, skrowidz*, Łomianki 2000/2001, s. 132.

⁶ Zob. J. Frąckowiak, *Znaczenie formy notarialnej w polskim prawie spółek na tle prawa Unii Europejskiej*, „Rejent” 1998, nr 4, s. 11.

⁷ Zob. E. Drozd, *Forma aktu notarialnego*, [w:] *Księga pamiątkowa. I Kongres Notariuszy Rzeczypospolitej Polskiej*, Poznań-Kłuczbork 1993, s. 7.

⁸ Zob. G. Wolak, *Charakter prawny przepisów regulujących formę czynności prawnych (oświadczeń woli)*, „Nowy Przegląd Notarialny” 2010, nr 2.

⁹ Zob. Z. Ziemiński, *Logika praktyczna*, Warszawa 1998, s. 14.

¹⁰ Zob. Z. Radwański, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2005, s. 202 i n.

emailowe, ale równie dobrze w ten sposób, że kupujący położy odpowiednią kwotę pieniędzy i weźmie kupowany towar, a sprzedawca będzie się temu biernie przypatrywał. Tytułem ciekawostki można wskazać, że kodeks zobowiązań z 1933 r. (Dz. U. z 1933r., Nr 82, poz. 598) w art. 29 *expressis verbis* stanowił o znakach. Zgodnie z nim „wolę oświadczyć można nie tylko słowami i powszechnie przyjętymi znakami, lecz i takim zachowaniem się, które w danych okolicznościach nie budzi wątpliwości co do treści oświadczenia”. Tym samym wyróżniał on 3 rodzaje znaków: 1) słowne, 2) znaki powszechnie przyjęte, 3) zachowania, które w danych okolicznościach nie budzą wątpliwości co do treści oświadczeń woli.

W pełni trafny jest przy tym pogląd wyrażony przez Sąd Apelacyjny w Poznaniu w wyroku z 20 czerwca 2006 r., I ACa 1391/05¹¹, według którego przepis art. 60 k.c. przez pojęcie czynności prawnej dokonanej *per facta concludentia* rozumie jedynie formę (sposób) wyrażenia oświadczenia woli, którego treść jest niewątpliwa, nie uzasadnia natomiast przypisania czynnościom prawnym treści, jakie nie wynikają ani z nich, ani z ustawy, ani z zasad współżycia społecznego czy ustalonych zwyczajów (art. 56 k.c.).

Nie można też odmówić racji SN, który w postanowieniu z dnia 21 listopada 2006 r., III CZ 78/06¹² wyraził pogląd, że do oceny prawidłowości czynności procesowych nie mają zastosowania przepisy dotyczące formy oraz treści oświadczeń woli (art. 60 i nast. k.c.). W jego uzasadnieniu SN wywiódł, że postępowanie cywilne jako uporządkowany zespół czynności procesowych podejmowanych przez strony i inne

podmioty odznacza się znacznym stopniem sformalizowania. Czynności procesowe dla swej skuteczności muszą być dokonywane w określonej formie, czasie i miejscu, a więc muszą odpowiadać określonemu modelowi ustanowionemu przepisami kodeksu postępowania cywilnego. Niezgodność z tym modelem, wynikająca z niespełnienia przewidzianych ustawą wymagań, mniej lub bardziej szczegółowych, rodzi różne konsekwencje, niekiedy – w zależności od stopnia sformalizowania i rygoryzmu poszczególnych czynności – nieodwracalne. W wypadku niektórych środków zaskarżenia, które są czynnościami procesowymi mającymi na celu uniknięcie niekorzystnego skutku procesowego, spełnienie wymagań formalnych stanowi jeden z warunków ich dopuszczalności. Skoro z punktu widzenia uniwersalnych zasad procesu za niewadliwą (legalną) – a tym samym skuteczną – można uznać tylko taką czynność procesową, która odpowiada wszystkim wymaganiom przewidzianym dla niej przez ustawę, należy odrzucić tezę, że do oceny prawidłowości czynności procesowych – mają zastosowania przepisy dotyczące formy oraz treści oświadczeń woli (art. 60 i n. k.c.). Teza ta oparta została na niedopuszczalnej próbie zatarcia różnic między treścią czynności procesowej a jej formą; w odniesieniu do formy, regulowanej wyłącznie przepisami prawa procesowego o charakterze bezwzględnym, o stosowaniu przepisów prawa cywilnego materialnego w ogóle nie może być mowy, a w odniesieniu do treści jest to dopuszczalne tylko wtedy, gdy wyraźnie przewidują to przepisy kodeksu postępowania cywilnego (np. art. 92 lub 165 § 1; zob. też uzasadnienie orzeczeń SN

¹¹ LEX nr 278411.

¹² OSNC 2007, nr 5, poz. 78.

z dnia 18 września 1951 r., C 111/51, OSN 1953, nr 2, poz. 38 albo z dnia 19 stycznia 1960 r., 3 CR 915/59, OSN 1961, nr 1, poz. 18). SN słusznie zaznaczył przy tym, że „oczywiście, aktualne i trafne pozostaje zapatrywanie, że jeżeli czynność procesowa jest nośnikiem także czynności materialnoprawnej (np. uznanie roszczenia, potrącenie, ugoda itp.), to do oceny skutku wywołanego w sferze prawa materialnego mogą mieć zastosowanie przepisy tego prawa, w tym art. 65 k.c. (zob. np. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 18 lipca 1962 r., 4 CO 20/60, OSNCP 1964, nr 1, poz. 3)”. Dopowiedzmy za SN, że w takim przypadku zastosowanie będzie mógł mieć oczywiście także omawiany art. 60 k.c.

Idąc krok dalej w naszych rozważaniach należy stwierdzić, że bezsprzecznie mankamentem obecnego ujęcia zasady dowolności formy złożenia oświadczenia woli – na który zwraca uwagę S. Wójcik¹³ – jest to, że art. 60 k.c. pomija drugie źródło obowiązku zachowania formy szczególnej oświadczenia woli, jakim jest wola stron (chodzi o tzw. *pactum de forma*). Tenże S. Wójcik proponował dlatego, by początkowa treść tego przepisu miała treść: „Z zastrzeżeniem wyjątków przewidzianych w ustawie albo wynikających z woli stron wyrażonej w umowie co do czynności prawnej między nimi...”.

Należy też odnotować w tym miejscu, że w doktrynie M. Kępiński w swojej pracy *Przeniesienie własności nieruchomości rolnych* wyraził pogląd, że obowiązywanie zasady swobody formy czynności prawnych, wynika *a contrario* z art. 73 § 1 i 2 k.c.¹⁴ Pogląd ten nie wydaje się jednak przekonujący, jako że podstawą normatywną obowiązywania tejże zasady jest artykuł 60 k.c., wyrażający ją wprost. Nie ma dlatego moim zdaniem potrzeby sięgać do wnioskowania *a contrario*. Inną już zupełnie kwestią jest to, że dość niefortunnie regulacja zawarta w art. 60 k.c. zamiast znaleźć się w dziale V tytułu IV poświęconym formie oświadczenia woli została umieszczona przez ustawodawcę w dziale I zawierającym przepisy ogólne o czynnościach prawnych.

Odnosnie omawianej zasady w uzasadnieniu projektu Księgi I kodeksu cywilnego opracowanego przez Komisję Kodyfikacyjną Prawa Cywilnego¹⁵ stwierdza się, że „zasada swobody formy (art. 104) stanowi koronną, powszechnie uznaną także w innych ustawodawstwach (między innymi w prawie niemieckim, szwajcarskim, holenderskim, francuskim, a także w systemie *common law*) zasadę określającą sposób złożenia oświadczenia woli. Aktualnie jest ona wyrażona w art. 60 k.c. Usytuowanie tego przepisu poza Działem III Tytułu IV Księgi

¹³ Zob. S. Wójcik, *Forma czynności prawnych w świetle zasad polskiego prawa cywilnego oraz stanowiska Polski wobec Unii Europejskiej (zagadnienia ogólne)*, „Rejent” 1998, nr 4, s. 145-146.

¹⁴ Zob. M. Kępiński, *Przeniesienie własności gospodarstw rolnych*, Poznań 1970, s. 43. Pogląd ten zdaje się akceptować M. Gutowski w: tenże, *Nieważność czynności prawnej*, Warszawa 2008, s. 196.

¹⁵ Od kilku już lat działa w Polsce przy Ministrze Sprawiedliwości utworzona na mocy rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 22 kwietnia 2002 r. w sprawie utworzenia, organizacji i trybu działania Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego, Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego. Stosownie do § 8 ust. 1 w/w rozporządzenia do jej zadań należy: 1) przygotowywanie założeń i ogólnych kierunków zmian w prawie cywilnym, prawie rodzinnym i prawie gospodarczym prywatnym, 2) opracowywanie założeń oraz projektów o podstawowym znaczeniu dla systemu prawa cywilnego, rodzinnego i gospodarczego prywatnego, z uwzględnieniem zadań wynikających z potrzeb harmonizacji prawa polskiego z prawem europejskim. Komisja ta przygotowywała projekty wcześniejszych nowelizacji kodeksu cywilnego, także w zakresie przepisów o formie czynności prawnych. Efektem jej prac jest także projekt Księgi pierwszej Kodeksu cywilnego, zawierający również przepisy odnoszące się do formy oświadczenia woli. Problematyce tej poświęcony jest dział V tytułu IV (art.104-115). Projekt ten dostępny jest m. in. na stronie internetowej Ministerstwa Sprawiedliwości <http://www.ms.gov.pl/kkpc/ksiega.rtf>.

pierwszej Kodeksu cywilnego nie jest rozwiązaniem w pełni trafnym, po pierwsze z uwagi na rozbieżność regulacji formy oświadczenia woli, a po drugie z uwagi na zaistniałe na tym tle dylematy dotyczące samego rozumienia formy oświadczenia woli. Z tych względów, uzasadnione wydaje się przeniesienie regulacji swobody formy oświadczenia woli do Działu V, poświęconego wyłącznie przepisom o formie. Takie rozwiązanie stanowi również konsekwencję odrębnego zdefiniowania pojęcia oświadczenia woli w art. 1 Działu I. Zgodnie z tradycyjnym ujęciem, zasada swobody formy powinna być rozumiana jako możliwość dowolnego, pod względem sposobu, wyrażenia oświadczenia woli, o ile w danym przypadku nie jest przewidziany wymóg zachowania formy szczególnej. Proponowany art. 104 § 1 wyraża zatem nie tylko zasadę swobody formy, ale jednocześnie wiąże pojęcie formy szczególnej z wynikającym z ustawy lub z czynności prawnej, obowiązkiem zachowania określonej formy. Ponadto, proponowany przepis przewiduje uzupełnienie regulacji art. 60 k.c., poprzez wskazanie, jako źródła obowiązywania formy szczególnej także czynności prawnej¹⁶.

Warto wskazać w tym miejscu, że innego zdania niż członkowie Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego był S. Wójcik¹⁶, według którego zasadę dowolności formy złożenia oświadczenia woli „należy wyrazić w przepisie ustawy zamieszczonym w księdze pierwszej k.c. Jako właściwe – choć nie jedyne możliwe – należy uznać umieszczenie przepisu wyrażającego zasadę swobody formy czynności prawnych wśród przepisów ogólnych dotyczących czynności prawnych. Obecna lokata przepisu k.c. wyrażającego swobodę formy czynności praw-

nych (art. 60) jest prawidłowa i taki stan rzeczy należy utrzymać także w przyszłości”.

Za bardziej przekonującą uznać należy m.zd. argumentację Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego.

III. ZASADA SWOBODY FORMY ZŁOŻENIA OŚWIADCZENIA WOLI A AUTONOMIA WOLI PODMIOTÓW PRAWA

W doktrynie prawa cywilnego nie ma zgodności co do tego czy zasadę dowolności formy złożenia oświadczenia woli traktować należy, jeśli idzie o umowy, jako jeden z elementów swobody umów *sensu largo* konstruowanej w oparciu o art. 353¹ k.c. (wyrażający swobodę umów *sensu stricto* odnoszącą się li tylko do swobody kształtowania treści stosunku umownego) w powiązaniu z innymi przepisami kodeksu cywilnego, czy też brak podstaw do takiego potraktowania tej zasady. Ujmując tę kwestię nieco inaczej chodzi o to czy ustanowienie wymogu zachowania formy szczególnej dla złożenia oświadczenia woli stanowi ograniczenie kompetencji podmiotów do autonomicznego kształtowania swojej sytuacji prawnej w drodze czynności prawnych czy też wcale tak nie jest. Z wykładu części ogólnej prawa cywilnego każdy prawnik winien dobrze wiedzieć, że jedną z cech cywilistycznej regulacji stosunków prawnych jest przyznanie podmiotom prawa cywilnego tzw. autonomii prywatnej, polegającej na tym, że podmioty te mogą własnym działaniem kształtować swoje stosunki prawne w szeroko zakreślonych przez prawo granicach, a kształtując te stosunki prawne nie występują wobec innych podmiotów jako dysponenti wła-

¹⁶ Zob. S. Wójcik, *Forma czynności...*, s. 141 i 145.

dzy państwowej (imperium). Wzmiankowana autonomia woli podmiotów prawa stanowi jedną z dwóch (obok zasady równorzędności podmiotów prawa) cech cywilnoprawnej metody regulacji stosunków prawnych¹⁷.

W tym kontekście jeszcze w okresie międzywojennym A. Ohanowicz stwierdzał, że „zasada w myśl, której wszelka umowa nieformalna rodzi zobowiązanie [...] jest podstawą koncepcji wolności umów”¹⁸. Stanowisko to znalazło w doktrynie wielu zwolenników, którzy odformalizowanie czynności prawnych uznają za jeden z przejawów zasady wolności umów obligacyjnych. Wśród elementów składających się na swobodę umów *sensu largo* wyróżniają oni najczęściej takie swobody jak: a) swoboda zawarcia umowy, b) swoboda doboru kontrahenta, c) swoboda kształtowania treści umowy (swoboda umów *sensu stricto* – art. 353¹ k.c.), d) swoboda formy jej zawarcia, d) swoboda modyfikacji postanowień umownych, d) wreszcie swoboda unicestwienia zawartej wcześniej umowy¹⁹.

Taki pogląd wyraził też SN w uzasadnieniu uchwały pełnego składu Izby Cywilnej z 28 kwietnia 1995 r., III CZP 166/94²⁰, stwierdzając, iż art. 353¹ k.c. w brzmieniu ustalonym przez art. 1 pkt 48 ustawy z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (Dz. U. Nr

55, poz. 321), wprowadził do kodeksu cywilnego zasadę swobody umów, która oznacza, że podmioty zawierające umowę: a) mają pełną swobodę co do tego, czy chcą zawiązać między sobą stosunek obligacyjny, a więc, czy zobowiązać umowne w ogóle powstanie; b) mają swobodę wyboru kontrahenta; c) mogą treść umowy ukształtować według swego uznania, a tym samym powołać do życia taki stosunek zobowiązaniowy, jaki odpowiada ich interesom; d) prawnie skuteczne jest samo porozumienie stron, nie wymagające w zasadzie szczególnej formy, chyba że wymóg taki wynika z ustawy. W takim ujęciu doktryny i judykatury swoboda umów oznacza m.in. daleko posunięte uwolnienie stron od formalizmu prawnego – co do zasady bowiem prawnie skuteczny jest już sam *consensus* stron wyrażony w dowolny sposób.

W tej kwestii wyrażony został jednak także pogląd odmienny. Jego przedstawicielem jest np. Z. Radwański, który uznaje za niecelowe włączanie do pojęcia swobody umów elementu formy umów podkreślając, że dopóki forma jest z punktu widzenia prawnego powszechnie dostępna, to ewentualny przymus jej stosowania nie ogranicza kompetencji stron do kształtowania stosunków prawnych mocą zgodnych oświadczeń woli. Według niego także argu-

¹⁷ Zob. M. Nazar, [w:] T.A. Filipiak, J. Mojak, M. Nazar, E. Niezbecka, *Zarys...*, s. 36 i 40.

¹⁸ Zob. A. Ohanowicz, *Wolność umów w przyszłym polskim kodeksie cywilnym*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny” 1926, nr 3, s. 150.

¹⁹ Zob. np. W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 2002, s. 135; A. Szpunar, *Uwagi o formie przewidzianej dla celów dowodowych*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny” 1987, nr 4, s. 39; M. Safjan, [w:] *Kodeks cywilny Komentarz. T. I. Praca zbiorowa pod red. K. Pietrzykowskiego*, Warszawa 1997, s. 572; T. Wiśniewski, *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania*, t. I, pod red. G. Bieńka, Warszawa 1999, s. 12; M. Niedosiał, *Autonomia woli w części ogólnej prawa cywilnego*, „Państwo i Prawo” 1984, nr 12, s. 65; S. Wójcik, *Forma czynności...*, s. 141; A. Stelmachowski, *Wstęp do teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1969, s. 83 i n.; tenże, *Zarys teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1998, s. 91; S. Grzybowski, [w:] *System prawa cywilnego. Część ogólna. T. I (praca zbiorowa pod red. S. Grzybowskiego)*, Ossolineum 1985, s. 52; K.J. Matuszyk, *Forma czynności prawnych w stosunkach między przedsiębiorcami*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2004, nr 9, s. 48; J. Rajski, W. Kocot, K. Zaradkiewicz, *Prawo o kontraktach w obrocie gospodarczym*, Warszawa 2002, s. 56; A. Rzetecka-Gil, *Komentarz do art. 353(1) kodeksu cywilnego (Dz.U.64.16.93)*, LEX/el. 2010.

²⁰ OSNC 1995, nr 10, poz. 135.

ment, że forma stawia przeszkody faktyczne w zawieraniu umów nie może być przyjęty na gruncie reprezentowanego przez niego normatywnego ujęcia swobody umów. Zdaniem tego autora trzy zasadnicze argumenty przemawiają przeciwko traktowaniu swobody formy czynności prawnych jako elementu autonomii woli. Są one następujące²¹:

- 1) argument historyczny – odwołujący się do ewolucji, jaka dokonała się w konstrukcji formy czynności prawnej. Chodzi o to, że pierwotnie stanowiła ona konstytutywny element czynności prawnej²², podczas gdy współcześnie to oświadczenie woli tworzy czynność prawną, a forma stała się czynnikiem niezależnym. Forma szczególna służy zatem ujawnieniu woli podmiotu dokonującego czynności prawnej, ale byt tej woli nie zależy od formy, ale od prawidłowości złożonego oświadczenia woli.
- 2) argument wypływający z poddania krytyce koncepcji jakoby „forma stanowiła ograniczenie wolnej woli człowieka, wyrażonej w zasadzie konsensualizmu”. Chodzi tu o to, że w doktrynie francuskiej przeważa pogląd, zgodnie z którym autonomia woli opiera się na konsensualizmie, a z niego wprost wynika, że dla ważności kontraktu nie jest wymagana żadna forma szczególna. Zdaniem Z. Radwańskiego formy szczegól-

ne w żadnej mierze nie zastępują konsensu (woli), lecz go tylko wyrażają, stąd też, jeśli ustawa określa jakiś szczególny sposób komunikowania się, to przez to samo nie ogranicza sfery swobodnej decyzji podmiotu dokonującego czynności prawnej, co tylko mogłoby stanowić podstawę dla uznania, że autonomia prywatna została ograniczona.

- 3) argument funkcjonalny – odwołujący się do celów formy szczególnej, takich jak usunięcie wątpliwości co do tego czy czynność została dokonana i kiedy została dokonana, usunięcie wątpliwości co do treści czynności prawnej, ułatwienie przeprowadzenia i zabezpieczenia dowodu dokonania czynności prawnej, ochrona interesów stron przed pochopnymi i nieprzemyślanymi decyzjami skądinąd oparta na słusznym założeniu, że zachowanie formy szczególnej wymaga dodatkowego wysiłku czasu oraz zabiegów, jawność czynności prawnej w stosunku do osób trzecich i ochrona ich interesów, ochrona interesu społecznego poprzez ułatwienie sprawowania kontroli nad czynnościami prawnymi z punktu widzenia ich zgodności z prawem, uzyskanie fachowej porady przy dokonywaniu czynności prawnej, ochrona interesów fiskalnych państwa np. poprzez pobranie podatków i opłat Zdaniem tegoż autora katalog

²¹ Zob. Z. Radwański, *Teoria umów*, Warszawa 1977, s. 101-103; tenże, [w:] *System prawa prywatnego. T. 2, Prawo cywilne – część ogólna*, pod red. Z. Radwańskiego, Warszawa 2008, s. 11-13, 115.

²² W pierwotnych systemach prawnych, w tym m.in. w prawie rzymskim nie odróżniano czynności prawnej od jej treści i formy. W okresie tym to co dzisiaj nazywamy formą czynności prawnej immanentnie spletało się z samą czynnością, stanowiąc jej konstytutywny element pojęciowy, od którego zależała egzystencja (byt) czynności prawnej, a w konsekwencji jej skuteczność prawna. Związek ten był przy tym tak ścisły, że brak formy implikował brak samej czynności prawnej. Systemy te znamionował skrajny formalizm przybierający niekiedy wręcz kształt nader skomplikowanego rytuału prawnego. W wyobrażeniach współczesnych ludzi określone z góry skutki prawne związane były ze ściśle przepisnymi formami słownymi lub odgrywaniem pewnych scen przy użyciu różnych przedmiotów symbolicznych i to w obliczu świadków, sędziów, władcy lub całego szerepu. Takie podejście miało olbrzymie znaczenie dla obrotu prawnego, gdyż prowadziło do przekonania, iż jedynie oświadczenie woli złożone w pewnej formie jest prawnie skuteczne.

tychże celów formy szczególnej, wskazuje, że forma szczególna nie tylko, że nie ogranicza autonomii woli, ale wprost przeciwnie – służy jej umocnieniu.

Także i A. Wolter nie zalicza swobody formy czynności prawnych do elementów składających się na swobodę umów. Według niego zasada wolności (swobody) umów wyraża się w tym, że strona decyduje swobodnie nie tylko o tym czy i z kim zawrzeć umowę, ale nadto kontrahenci – według swego uznania – ustalają treść umowy²³.

Wskazany wyżej pogląd Z. Radwańskiego i A. Woltera akceptują w pełni K. Górski i P. Machnikowski²⁴.

A. Olejniczak podnosi z kolei, że w ramach autonomii woli, która pozwala podmiotom kształtować stosunki cywilnoprawne mocą własnych decyzji, fundamentalne znaczenie dla stosunków cywilnoprawnych ma swoboda umów. Mianem tym określa się kompetencję podmiotów prawa cywilnego do kształtowania swoich stosunków prawnych za pomocą umów. Jej zakres najszerszy jest dla umów obligacyjnych i określa go zasada swobody umów, przyznając podmiotom ogólną kompetencję do swobodnego kształtowania umów obligacyjnych w zakresie ich zawarcia, treści i celu umów, czasu trwania, doboru kontrahenta itp. „Wątpliwości budzi pogląd, że zasada swobody umów określa także swobodę w zakresie formy umowy. Dowolność formy (art. 60 k.c.) dotyczy dokonywania wszelkich czynności prawnych, nie jest więc określona przez zasadę swobody kontraktowej”²⁵.

Podzielam stanowisko prezentowane przez większość doktryny prawa cywilnego i przyjęte w orzecznictwie SN. Przytaczana nieco wyżej argumentacja Z. Radwańskiego, choć ciekawa, nie jest przekonująca. Ponadto skoro dowolność formy (art. 60 k.c.) dotyczy dokonywania wszelkich czynności prawnych, to dotyczy także i umów i w takim sensie może być ona traktowana jako jeden z elementów swobody umów *sensu largo*. Uznaję zatem i ja, że dowolność formy złożenia oświadczenia woli (czy jak chcą inni swoboda formy czynności prawnych) jest elementem swobody umów *sensu largo* oznaczając tym samym daleko posunięte odformalizowanie obrotu prawnego. Tam wszędzie, gdzie istnieje obowiązek zachowania formy szczególnej dla takich czy innych umów, nie można mówić o pełnej swobodzie ich zawierania przed podmioty prawa i w ten sposób kreowania swojej sytuacji prawnej. Ujmując to inaczej, niepodobna moim zdaniem nie uznać, że obowiązki podmiotów prawa wynikające z przepisów o formie nie ograniczają (nie krępują) wolności stron w zakresie układania swoich stosunków cywilnoprawnych, skoro niejednokrotnie sam ich *consensus* i wyrażona na zewnątrz wola wywołania skutków w sferze prawnej nie wystarcza, ale konieczne jest np. pójście do notariusza czy sporządzenie dokumentu o takich czy innych cechach, a bez takich aktów staranności zamierzone przez strony skutki prawne nie powstaną.

²³ Zob. A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1998, s. 33.

²⁴ Zob. K. Górski, *Zachowanie zwykłej formy pisemnej czynności prawnych*, Warszawa 2007, s. 29-30, P. Machnikowski, *Swoboda umów według art. 353¹ kc. Konstrukcja prawna*, Warszawa 2005, s. 4-5.

²⁵ Zob. A. Olejniczak, *Komentarz do art. 353(1) kodeksu cywilnego (Dz.U.64.16.93)*, [w:] A. Kidyba (red.), A. Olejniczak, A. Pyrzyńska, T. Sokołowski, Z. Gawlik, A. Janiak, G. Koziół, *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania – część ogólna*, LEX 2010.

IV. UWAGI KOŃCOWE

Podsumowując, w zakresie czynności obrotu cywilnoprawnego polskie prawo cechuje brak formalizmu prawnego, co znajduje swój wyraz w art. 60 k.c. Podkreśliły przy tym, że rozwiązanie to nie jest żadnym *novum* czy wyjątkiem, lecz wpisuje się w regułę obowiązującą we wszystkich nowoczesnych systemach prawnych uzasadnioną przy tym potrzebą szybkiej wymiany dóbr i usług. Z drugiej strony należy mieć na względzie i to, że możliwość dokonywania czynności prawnych w formie dowolnej nie ma charakteru absolutnego i ustawodawstwa wszystkich państw przewidują od niej wiele wyjątków²⁶. Wyjątkiem od tej zasady są z jednej strony przepisy ustaw zastrzegające dla określonych czynności prawnych formę szczególną jak i postanowienia samych stron, które w granicach wyznaczonych przez ustawę mogą zastrzec formę szczególną dla określonych oświadczeń woli składanych przez nie we wzajemnych stosunkach. Nie sposób nie zgodzić się w tym kontekście z M. Gutowskim i J. Frąckowiakiem²⁷, którzy stwierdzają, że prawo polskie jest – w odniesieniu do formy czynności prawnych – dość rygorystyczne. Wskazują oni przy tym, że ogólna forma czynności prawnych odpowiada wymaganiom formalnym większości europejskich państw, od niektórych jest nawet bardziej złożona, a niektóre wymagania co do formy czynności prawnych są bardziej rygo-

rystyczne niż prawo unijne. Przeto nie można powiedzieć, że polskie ustawodawstwo cywilne w zakresie odnoszącym się do formy złożenia oświadczenia woli nie odpowiada standardom prawa Unii Europejskiej i jako takie wymaga dostosowania do niego²⁸.

SŁOWA KLUCZOWE

Forma, oświadczenie woli, autonomia woli, podmioty prawa, dowolność formy

STRESZCZENIE

Autor omawia zasadę swobody formy złożenia oświadczenia woli wyrażoną w art. 60 kodeksu cywilnego, jak też poglądy doktryny odnośnie do tego czy zasada ta winna być traktowana jako jeden z elementów autonomii woli podmiotów prawa cywilnego, obok takich elementów jak swoboda zawarcia umowy, swoboda doboru kontrahenta, swoboda kształtowania treści umów (swoboda umów *sensu stricto* – art. 353¹ k.c.), swoboda modyfikacji postanowień umownych, wreszcie swoboda unicestwienia zawartej wcześniej umowy. Autor wyraża pogląd, iż odpowiedź na tak postawione pytanie winna być twierdząca.

ZUSAMENFASSUNG

In dem Artikel bespreche ich den Grundsatz der Freiheit der Willenserklärungsform, das in dem Artikel 60 der Zivilgesetzbuches aus-

²⁶ Zob. np. na gruncie prawa niemieckiego: D. Medicus, *Allgemeiner Teil des BGB*, Heidelberg 2002, s. 243 i n.; H. Köhler, *BGB Allgemeiner Teil*, München 2004, s. 215 i n.; O. Jauernig, [w:] *Bürgerliches Gesetzbuch Kommentar*, München 2004, s. 67 i n.; na gruncie prawa amerykańskiego: G.A. Jentz, R. LeRoy Miller, F.B. Cross, *West's Business Law*, St. Paul 1993, s. 257 i n.; D. Davidson, B. Knowles, L. Forsythe, R. Jespersen, *Business Law – Principles and Cases*, Belmont 1987, s. 213 i n.; na gruncie prawa brytyjskiego: E. McKendrick, *Contract Law*, London 1997, s. 68 i n.; M. Furmston, G.C. Cheshire, C.H. Fifoot, *Law of Contract*, London 2001, s. 225 i n.; na gruncie prawa francuskiego: M. Fabre-Magnan, *Les obligations*, Paris 2004, s. 221 i n.; J. Flour, J.L. Albert, E. Savaux, *Droit civil. Les obligations. 1, l'acte juridique*, Paris 2004, s. 196 i n.

²⁷ Zob. M. Gutowski, *Nieważność...*, s. 197. Tak też J. Frąckowiak, *Znaczenie formy...*, s. 20-21.

²⁸ Tak słusznie S. Wójcik, *Forma czynności...*, s. 143.

gedrückt ist. Ich bespreche auch die Anschauungen der Doktrin in Bezug darauf, ob dieser Grundsatz als einer der Elemente der Willensautonomie der Zivilrechtssubjekte behandelt werden soll, wie folgende Elemente: die Freiheit des Vertragsabschlusses, die Freiheit der Wahl der Vertragspartners, die Freiheit der Gestaltung des Vertragsinhalts (im engeren Sinne

die Vertragsfreiheit – Artikel 353¹ des Zivilgesetzbuches), Änderungsfreiheit der Vertragsbestimmungen und schliesslich die Freiheit der Auflösung des früher abgeschlossenen Vertrags. In dem Artikel drücke ich die Anschauung aus, das die Antwort auf so gestellte Frage bejahend sein soll.

BIBLIOGRAFIA

Bürgerliches Gezetzbuch Kommentar, München 2004.

Czachórski W., Brzozowski A., Safjan M., Skowrońska-Bocian E., *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 2002.

Davidson D., Knowles B., Forsythe L., Jespersen R., *Business Law – Principles and Cases*, Belmont 1987.

Drozd E., *Forma aktu notarialnego*, [w:] *Księga pamiątkowa. I Kongres Notariuszy Rzeczypospolitej Polskiej*, Poznań-Kluczbork 1993.

Fabre-Magnan M., *Les obligations*, Paris 2004.

Filipiak T.A., Mojak J., Nazar M., Niezbecka E., *Zarys prawa cywilnego*, Lublin 2006.

Flour J., Albert J.L., Savaux E., *Droit civil. Les obligations. 1, l'acte juridique*, Paris 2004.
Frąckowiak J., *Znaczenie formy notarialnej w polskim prawie spółek na tle prawa Unii Europejskiej*, „Rejent” 1998, nr 4.

Furmston M., Cheshire G.C., Fifoot C.H., *Law of Contract*, London 2001.

Górska K., *Zachowanie zwykłej formy pisemnej czynności prawnych*, Warszawa 2007.

Gutowski M., *Nieważność czynności prawnej*, Warszawa 2008.

Izdebski H., Małek M., *Kodeks cywilny a działalność gospodarcza. Komentarz, orzecznictwo, skorowidz*,

Jentz G.A., LeRoy R. Miller, Cross F.B., *West's Business Law*, St. Paul 1993.

Kępiński M., *Przeniesienie własności gospodarstw rolnych*, Poznań 1970.

Łomianki 2000/2001.

Kidyba A. (red.), Olejniczak A., Pyrzyńska A., Sokołowski T., Gawlik Z., Janiak A., Kozieł G., *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania – część ogólna*, LEX 2010.

Kodeks cywilny Komentarz. T. I. Praca zbiorowa pod red. K. Pietrzykowskiego, Warszawa 1997.

Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania, t. I, pod red. G. Bieńka, Warszawa 1999.

Köhler H., *BGB Allgemeiner Teil*, München 2004.

Machnikowski P., *Swoboda umów według art. 353¹ kc. Konstrukcja prawna*, Warszawa 2005.

Matuszyk K.J., *Forma czynności prawnych w stosunkach między przedsiębiorcami*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2004, nr 9.

McKendrick E., *Contract Law*, London 1997.

Medicus D., *Allgemeiner Teil des BGB*, Heidelberg 2002.

- Niedośpiał M., *Autonomia woli w części ogólnej prawa cywilnego*, „Państwo i Prawo” 1984, nr 12.
- Ohanowicz A., *Wolność umów w przyszłym polskim kodeksie cywilnym*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny” 1926, nr 3.
- Radwański Z., *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2005.
- Rajski J., Kocot W., Zaradkiewicz K., *Prawo o kontraktach w obrocie gospodarczym*, Warszawa 2002.
- Rzetecka-Gil A., *Komentarz do art. 353(1) kodeksu cywilnego (Dz.U.64.16.93)*, LEX/el. 2010.
- Stelmachowski A., *Wstęp do teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1969.
- Stelmachowski A., *Zarys teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1998.
- System prawa cywilnego. Część ogólna. T. I (praca zbiorowa pod red. S. Grzybowskiego)*, Ossolineum 1985.
- System prawa prywatnego. T. 2, Prawo cywilne – część ogólna*, pod red. Z. Radwańskiego, Warszawa 2008.
- Szpunar A., *Uwagi o formie przewidzianej dla celów dowodowych*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny” 1987, nr 4.
- Wolak G., *Charakter prawny przepisów regulujących formę czynności prawnych (oświadczeń woli)*, „Nowy Przegląd Notarialny” 2010, nr 2.
- Wolak G., *O formie czynności prawnych w ogólności*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2008, nr 3(4).
- Wolter A., Ignatowicz J., Stefaniuk K., *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1998.
- Wójcik S., *Forma czynności prawnych w świetle zasad polskiego prawa cywilnego oraz stanowiska Polski wobec Unii Europejskiej (zagadnienia ogólne)*, „Rejent” 1998, nr 4.
- Ziembiński Z., *Logika praktyczna*, Warszawa 1998.
- Ziemianin B., *Prawo cywilne. Część ogólna*, Poznań 1999.

NOTA O AUTORZE

Mgr Grzegorz Wolak, Sędzia Sądu Rejonowego w Tarnobrzegu, pracownik Katedry Prawa Prywatnego Wydziału Zamiejscowego Prawa i Nauk o Gospodarce w Stalowej Woli Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Przygotowuje rozprawę doktorską pod kierunkiem dr. hab. Marcina Trzebiatowskiego na Wydziale Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.